

Kaart van IJsland: 'In Ysland zijn drie bergen, soo hoogh, datse door de wolcken schijnen te dringen, welcker spitsen geduerighlijcken van sneeuw blincken, en beneden gestadigh vuur uytwerpen' Illustraties uit besproken boek

Land in zicht

Volkseditie van de monumentale Atlas Maior van Blaeu

Er was een Duitse uitgever nodig voor het maken van een betaalbare facsimile-editie van de beroemde Atlas Maior van Joan Blaeu: een verrukkelijke ratjetoe van oude en nieuwe kaarten, van serieuze en anekdotische wetenswaardigheden.

Joan Blaeu: Atlas Maior of 1665.

Inleiding: Peter van der Krogt. Taschen, 593 blz. € 150,-

Marianne Vermeijden

De grootste drukkerij ter wereld was ooit in Amsterdam gevestigd. Op de Bloemgracht, om precies te zijn. Dag-in-dag-uit stonden daar zo'n vijftien persen te draaien, en die draaiden uitsluitend op mankracht. Elk vel dat de pers op ging, moest vochtig worden gemaakt, om inkt te kunnen absorberen, en elk vel dat er van af kwam, moest te drogen worden gehangen. Op die manier hebben de circa tachtig werknemers van de 17de-eeuwse firma Blaeu, want om die drukkerij gaat het hier miljoenen afdrucken geproduceerd.

Willem (1571-1638) en vooral diens zoon Joan Blaeu (1599-1673) danken hun onsterfelijkheid aan de atlassen die ze op de Bloemgracht en in het latere filiaal aan de Gravenstraat hebben vervaardigd. Ze gebruikten voor hun landkaarten en plattegronden alle kopergravures die ze maar te pakken konden krijgen. De afdrucken van de gravures zagen er beeldschoon uit, dankzij al het inkleurwerk waarmee Amsterdamse moeders en hun kinderen wat stuivers bijverdienden. Was die klus eenmaal geklaard dan kwamen de bladen weer terug naar de Bloemgracht, om ze stuk voor stuk te voorzien van een ruggenstrook, zodat de boekbinder aan de slag kon.

Atlassen maken was dus een helse klus, laat staan een wereldatlas. Maar in 1662 was het dan zover: Joan Blaeu presenteerde zijn 'Atlas Maior', zijn 'Grote Atlas'. Zijn vader had al in de jaren twintig zijn zinnen gezet op een cartografische inventarisatie van de wereld, want de oude Blaeu was dan wel instrumentenmaker, filosoof en amateur-astronoom, maar het liefst drukte hij toch landkaarten in zijn zaak op het huidige Damrak. Een prachtvak eigenlijk, want van de aarde kwam in die tijd steeds meer land in zicht. Het kan niet anders of de ontdekking van Tasmanië, iets later in de 17de eeuw, moet toch dezelfde nieuwswaarde hebben gehad als de vondst van een bewoonde planeet.

De atlas was dus letterlijk en figuurlijk een groeimarkt en daar speelde de firma Blaeu gretig op in. De concurrentie was weliswaar niet mis, maar na de val van Antwerpen in 1585 had het Europese drukkerscentrum zich aan het eind van de 16de eeuw van de zuidelijke Nederlanden verplaatst naar Amsterdam, dat zich daarna met zijn overzeese expansie- en handelsdrift grond op de kaart zette. En zo kon het gebeuren dat de jurist Joan Blaeu daar op die dag in 1662 aan de Bloemgracht de grootste en mooiste atlas liet verschijnen die de wereld ooit had gezien. Sterker nog, zijn atlas was ook het allerduurste boek dat een burger in de 17de eeuw kon aanschaffen. De prijs schommelde omgerekend rond de twintigduizend euro. Later nog, zo was Blaeu's bedoeling, zou er een atlas van de zeeën volgen en hij had ook de hemel nog op het oog, maar daar is het helaas nooit van gekomen.

Deze en andere gegevens zijn ontleend aan de onlangs verschenen bibliofiele uitgave van diezelfde Atlas Maior van Blaeu. Dit keer is het een pontificale editie van Taschen Verlag, de Keulse uitgever die blijkbaar onder het motto 'more is never less' aan de lopende band massieve, relatief betaalbare soms spectaculaire kijkboeken de wereld in slingert. Wat de Gouden Eeuw in Amsterdam betreft, pakte Taschen eerder uit met een facsimile-uitgave van de *The-saurus van Albertus Seba*, het 18de-eeuwse naturalienboek, van de Amsterdamse apotheker Seba die van alles verzamelde dat tussen munten en 'zeegewaschen' in zat. Ook de nu verschenen bibliofiele Atlas Maior hoort thuis in de XXL-serie van deze uitgever, samen met *The Complete Costume History*, *Antiquities* en de *Atlas of Human Anatomy and Surgery*. Het ultieme formaat, de vuistdikke inhoud, de klassieke thema's, plus de full co-

lour-esthetiek suggereren dat je met die ene, nog net betaalbare kolos voortaan alle kennis over dat specifieke thema in huis hebt. Natuurlijk is die compleetheid een illusie, maar het concept werkt wél, want van de net verschenen Atlas Maior zijn er nu duizenden wereldwijd gedistribueerd. De exacte oplage is een bedrijfsgeheim.

Blaeu beperkte zijn Nederlandse oplage destijds tot 300 exemplaren. De Atlas telde elf delen met in totaal zo'n zeshonderd ingekleurde atlaskaarten, stadsplattegronden en prenten. Landkaarten werden ook los verkocht en dat ze gewild waren blijkt wel uit de prominente plek die ze in de interieurs van schilders als Rembrandt, Vermeer, Van Hoogstraten en Buytewech innamen. Behalve een Nederlandse, kwam er een Latijnse (650), Franse (400) en Spaanse (200) editie en steeds hechtte Blaeu aan onberispelijke tekstbladen met de meest uitlopende informatie over dat ene land, waar veel tijd en loden letters mee gemoeid waren. Maar die teksten had hij net zo goed achterwege kunnen laten, want het merendeel van zijn klanten schafte de Atlas Maior aan uit prestige-overwegingen en niet uit een honger naar kennis. Snobs waren het: 'kijk ons eens even bij de tijd zijn, en we zitten lekker nog goed bij kas ook.' Sommigen lieten een kabinet op maat maken, met een glazen deurtje, waarachter op elf plankjes de elf delen, met leren of fluwelen omslag, voor anderen onbereikbaar lag te wezen.

Toch zijn de meeste exemplaren van de Atlas Maior, in de loop der eeuwen verdwenen – door opruimwoede, verwaarlozing, oorlog en andere rampspoed. Taschen heeft zijn bibliofiele editie gebaseerd op een met goud opgehoogd exemplaar uit 1665 uit de collectie van de Nationale Bibliotheek van Oostenrijk, in Wenen. De historisch cartograaf Peter van der Krogt, werkzaam aan de Universiteit van Utrecht, schreef er de inleiding voor en leverde beknopte toelichtingen op de landkaarten.

Voor de nu drietalige samenvatting van die elf Atlas Maior-delen selecteerde Taschen driehonderd van de oorspronkelijk zeshonderd kaarten, prenten en plattegronden die soms iets groter, op vouwbladen, en vaak kleiner zijn afgedrukt. Daartussen duiken de titelpagina's op van de oorspronkelijke hoofdstukken, met personificaties van wind en water, van welvaart en wetenschap. Men wist toen vergoddelijkte mensfiguren met hetzelfde gemak te graveren als waarmee ze door de thuis-

werkers werden ingekleurd. Die prachtige titelpagina's hielden beloftes in – van de bladzijden die er meteen op volgden, van de wereld die beetje bij beetje zijn geheimen zou prijsgeven en van het menselijk vernuft dat alleen maar nóg grotere hoogten kon bereiken.

Eenmaal voorbij dat optimisme bladerde je in de Atlas Maior dwars door Europa van de ene naar de andere bosrijke lappendeken. Elk land is bomvol getekend met sjablonen van bomen en bergen die alleen onderbroken worden door rivieren. Wegen kwamen op de landkaarten nauwelijks voor, terwijl een boek als *De koopman van Prato* – de reconstructie van leven en werk van een 14de-eeuwse, Toscaanse zakenman op basis van diens eigen archief, door Iris Origo – feitelijk aantoonde dat er toen al uitgebreid gebruik werd gemaakt van internationale wegennetten. Maar niet bij Blaeu. Diens wereld op papier is grotendeels woest en ledig, zij het dat er vooral in Duitsland veel kleine kerkjes staan afgebeeld, die op een gehucht of een dorp moeten duiden. Dieper, in het zuiden van Europa, kun je dankzij de precisie van de 17de-eeuwse cartograaf je recente vakantie in Provence nareizen – van Apt, naar Manosque, van Forcalquier naar Cordes. Een troostrijk idee dat daar zo weinig veranderd is – althans, gezien vanuit het rooskleurige vogelperspectief dat aan alle 17de-eeuwse rampspoed van oorlogen en epidemieën voorbij scheert.

De landkaarten worden nóg interessanter naarmate de cartograaf zich op zijn vogelvluchtplattegronden meer als de lokale verslaggever durfde op te stellen. Een mooi voorbeeld is de kaart van Staten Eiland. Op het eerste gezicht een saai tapijt van ijsbergen, maar aan de overzijde, in de linker onderhoek, speelt zich wel een noodlottig incident af. Twee zeelui worden gedood door een ijsbeer. Terwijl het hoofd van een van de mannen al in de muil van het beest zit, probeert hij met een keukenmes nog wat heen en weer te zwiepen. Allemaal vergeefs, het is gedaan met de mannen, die, zo toont de cartograaf, een paar mijl verder op de kaart al in hun graf liggen.

Een merkwaardige kaart levert het eiland Mauritius bij Nova Zembla op dat als een rafelige, zachtroze vlek sterk aan Christo's project *Surrounded Islands, Miami* (1980), doet denken. Op IJsland tekende de cartograaf spuwende vulkanen, in de wereldzeeën voert hij fabeldieren op en de cartouches op elke kaart (versierde kaders om teksten) zijn de goden, mensen, dieren en wapenschilden keer op keer zo sierlijk getekend en bont ingekleurd dat alleen dat type afbeelding al een boek waard is.

Maar dat alles neemt niet weg dat de Atlas Maior een ratjetoe was van oude en nieuwe kaarten, van serieuze en anekdotische wetenswaardigheden, van steeds weer andere afstandsmaten, zoals daar was de Duitse, Russische, Franse, Italiaanse, Engelse en Schotse mijl. Wat Blaeu betreft deed dat er allemaal niet toe: de wereld kon niet groots en weids genoeg worden vastgelegd:

ook voor hem gold 'more is never less'. Sommige landkaarten waren in 1662 al tientallen jaren oud, anderen zoals China (19) en Schotland (48!) weer relatief nieuw; er waren gravures geactualiseerd door lijnen dicht te drukken en opnieuw te trekken en door grenzen opnieuw in te kleuren.

Terwijl de ene kaart zo kaal was als de maan, kon het Hertogdom Sleeswijk al opscheppen met een landkaart waarop ook nog eens de exacte plattegronden van tien Sleeswijkse steden staan afgebeeld. Kreeg je op twee pagina's een schitterende, cartografische 'spread' van Europa te zien, omlijst met afbeeldingen van nationale klederdrachten, een bladzijde verder strekte zich het Bisdom Stavanger uit. Waarom? Omdat daar een zekere Laurids Skabo woonde, een bisschop die er graag met een meetlat op uit trok. Net zo verwonderd kijk je naar kerk en klooster van San Lorenzo, de El Escorial monumentaal genoeg bevonden om in de Atlas Maior zeven bladen te krijgen. En omdat vader Blaeu in 1596 stage had gelopen bij de Deense astronoom Tycho Brahe (1546-1601) op het Zweedse eiland Hven, bij Kopenhagen, nam Joan Blaeu ook de volmaakte plattegronden en impressies op van Brahes observatorium en instrumentarium.

De atlas sluit af met de twee Amerika's. Eerst met een overzichtskaart van dit deel van de wereld, omlijst met de vreemdste mensesoorten, en dan met een detailkaart van 'Nieuw-Nederland', zoals een deel van de Amerikaanse oostkust heette, met daarin de allereerste vermelding van 'Nieuw Amsterdam', vlakbij 'Hellegat'. Op de achterkant drukte Blaeu: 'Cape Cod is van hooge zandige bergen, overwassen met struycken van pijn-boomen en diergelijcke, een exellente haven voor alle winden. Dese Cape streckt sich verre in zee, in forme van een zickel, makende alsoo aen de west-zijde een groote bay, welckers begin de Hollanders de Noord-zee noemen.'

Ver verwijderd van de Bloemgracht was een tweede Nederland in wording. Dat kon toen allemaal nog. Je voer als Hollandse multinational de zeeën over en kopieerde aan een vreemde kust je moederland. In zo'n tijdperk van verkenning, verwondering en verovering rolde de Atlas Maior van de persen. En er was een Duitse uitgever voor nodig om dit wonderbaarlijke Nederlandse monument van papier voor een groot publiek op de markt te brengen.

